

ВАГИФ БИР ДӨВЛӘТ АДАМЫ КИМИ

***
Мәммәд Сәид Ордубади

БИРИНЧИ МӘГАЛӘ

Пүксәк вә бәдин бир зәвгә малик олан Вагиф кими көзү ачыг бир шаир дәрин бир сийәси дүшүнчәләр малик олман биямәзди.

Хүсусән ишадлары мүнһитин күзкүсү вә өз эпохасында Азәрбайҗан халгынын мүдафиәчиси вә һамиси кими танылмыш бу мәшһур сийәсән бейнәхалг сийәсәтдә бир дипломат гәдәр чидди рол ойнаг билмәси о гәдәр тәвәккүл дәһилди.

Вагиф әдәби вә сийәси фәләһийәтнин нәзәрдән кечирдиймиш заман көрәһәйик ки, башлыча оларак онун бәдин зәвгләринә тәһән вә рән вә ону кет-кәдә бүдүрләшдирән, башга сәвәтә онун ярадычылыгына гәһи вә мүйһән истигамәт вә рән онун сийәси дүшүнмәси олмушдур.

Вагиф XVIII әсрдә дүня көрүшү нәгтеһи нәзәриндән Губалы Фәтәли хандан сонра әһи биринчи шәхсийәтдир ки, о, Русия, Османлы вә Иран дөвләтләри арасында башланмыш мубаризәнин Азәрбайҗан үчүн нә дәрәҗәдә горхуну олдуғуну аңлайырды.

Лакин узун заман вәтән вә милләт сөзүнү дилинә кәтирмәкдән горхан сийәси вәсвәсләр, мәһлиһи әһи әди бир рүтбәлә сәһән бәзи чиновикләримиз аңлағлар, һәтта «Азәрбайҗан дилиндә поэзия яратмағ олмәз» дегән милли мәдәнийәт вә милли дил сәвәдсәзләри Вагифин нә бәдин, нә дә сийәси сийәсән айданландырыб халга көстөрмәк вә танытмағ истәһәкмишләр.

Доғрудур Вагифин тәрчүмәһи-һалына вә онун әдәби фәләһийәтинә данн һәр шаир вә әдиб һаггында язылдығындан даһа артыг язылмышдыр. Анчак Сәмәд Вурғунун Вагиф һаггындаки драма әсәри мүстәһәк олмәглә нә советләрдән әввәл, нә дә советләр дөврүндә язылан әсәрләрин ичәрисиндә Вагифи көрмәк вә онун дөврүнү, онун сийәси фәләһийәтнин өйрәнмәк мүмкүн дегилдир. Бу чызма-һараларда һәһиги Вагиф дегил чох габа бир сурәтдә тәһриф әдилмиш бир шаир гәдәдүр олунур.

Вагиф һаггында XX әсрдә белә әлиһә гәләм алаңлардан бир чох тәзкирәчилик вә тәрчүмәһи-һалчылык хәстәһийәндән гуртара билмәмишләр.

Онлардан бәзиләри XVIII әсрин бу бөйүк дөвләт адымына гадыа дүшкүнү, бәзиләри бир молта вә бир мөһүмәтчи кими көстөрмәһә чалышараг, һәтта онун өлүмүнүн сийәси сәбәбләрини белә, тәһриф әтмәһә чәсәрәт әләмишләр.

Бир чох һалларда Вагифи танытдырмағ истәһәкчә башлыча оларак онун шәхси һәятыны көстөрмәклә кифайәтләнәрәк сийәси вә ичтимаи фәләһийәтнин фикир вәрмәмишләр. Вагифин өз әсәрләрини нә үчүн кениш күтәләрин аңлағчагы бир дилдә язмасынын сирри дә узун заман кәлкәдә бурхалымышдыр. Һалбуки, бөйүк мүтафәккиримиз Мирзә Фәтәли Ахундов бир философ вә бир дөвләт адымы

кими милли һәсрәмизә нә гәдәр хидмәт көстөрмишдирсә Вагиф дә милли шәһирәмизә о гәдәр хидмәт әләмишдир.

Бу хидмәт Вагифин әдәби фәләһийәти ичәрисиндә мүнһим бир ер тутдуғу кими онун сийәси вә ичтимаи вәзифәләри чәркәсинә дә дәһилдир.

Вагиф көзү ачыг вә сийәси бир шәхсийәт кими аңлайырды ки, Азәрбайҗан мүстәмләкә вә колониячылык сийәсәтилә бәрәбәр кирән дил вә әдәбияты чыхарыб күрдийи еринә тудламағ үчүн милли мәдәнийәт, милли дил, милли әдәбиятын чанланмасы вә көк салмасы лазымдыр.

Вагиф һәр кәсдән әввәл билирди ки, милли азадлығ фикирләри вә дуйғулары милли култура вә милли әдәбият йолу илә оядыла биләр.

Буна көрә дә Вагиф фарс дилиндә язан шаирләрә Азәрбайҗан дилиндә яздырмағ мәгсәдилә мубәһирә вә мубәһисә ачырды, онун бу фәләһийәтнин тәһри яһыз Шимали Азәрбайҗанда дегил Чәнуби Азәрбайҗанда дә өзүнү көстәрирди. Орада Вагиф йолуну кедәләрин сайы кеткәдә артыр вә Вагифин жанрлары әдәби бир мәктәб оларак гәбул олунурду.

Вагифин мүәсирин олан Гарадаг шаири Сәршар Азәрбайҗан дилиндә әруз вә һәһә вәзниндә бир чох шеирләр языр.

Бүкүн Вагифдән сонра кәлә Чәнуби Азәрбайҗан шаири Набати, онун мүәсирин ашиг Чамал вә Әндириһли мәшһур ашиг Чавадын ядығы шеирләрилә Вагифин шеирләрини яһ-яһ гоярсаг орада Вагифин күчлү тәһриһини көрә биләрәк.

Биз Вагиф һаггында язылан әсәрләрин һамысында онун өз вәтәниндәки һәятыны чох аз көрә билirik, онун кәһчлийи илә гочалығына дәр әдәби мәһсулу дөврләрә айрылмәдығы үчүн шаири анчак 1766-чы илләрдән йәһи вәтәни олан Газах шәһәриндән Гарабаға көчдүйү замандан бәри танымаға башламышыг.

Зәтән шаирин әдәби вә сийәси һәятынын мөһтәһәм күнләри бу тарихдән башламышдыр. Чүнки шаир 1772-чи илләрдә Гарабаг ханы Ибраһим Хәлил ханын сийәси ишләрини идәрәһә башладығы күндән әтибарән нәзәрләри чәб әдә билмишдир.

Вагиф сийәси бир шәхсийәт кими Гафгаз үфүгләриндә көрүндүйү заман II Екатерина Русия даһилиндә баш вә рән үсяиләри боғур, Пугачов үсяяныны ятырмагла Гара дәннз вә Каспи саһилләринә йол ачмағы дүшүнүрду.

II Екатерина 1777-чи илләрдә биринчи дәфә оларак Иран һимәһсиндән чымағ истәһәк Ираклини һимәһ үчүн Күрчүстанла достлуг мүтаһиләсә бағлайыр вә бу мүтаһиләнин нәтиҗәсиндә дә генерал Патлебенин командасы алтында оларак Тифлисә гошун дәстәләри көндәрирди. II Екатерина бунула кифайәтләнмәһәрәк бөйүк Плотрун шәрг тичәрәти онясәтини енидән бәрпа әтмәк үчүн Граф Вайнавичин командасы алтын-

да Каспи дәннзини Астрабад портуна бир нечә һәрби кәми көндәрир вә 1789-чу илләрдә орада фабрика-завод ачмаға мүвәффәг олурду.

Вагиф сийәсәт сәһнәсинә гәдәм гөйдүғу заман II Екатерина Гафгаза кирәчәк йолларынын архасыны тәһмин әтмәк, Гара дәннз һөкүмәрәһилы мәсәләсини мейдана атыр вә 1772-чи илләрдә Түркиһә илә бағладығы кичик Гайнарча мүтаһиләсәсилә Азов саһилләри вә Крым өлкәси мәсәләләрини Русия мәнәфәһи вә оларак һәһи әдирди.

Нәһийәт II Екатерина 1783-чу илдә Георгиевскидә бағладығы мүтаһиләсәлә Күрчүстанла олан достлуг мүтаһиләсини һимәһә мүтаһиләсә илә әвәз әдирди.

Бейнәхалг вәзийәтнин белә бир гарышыг вә мүрәккәб бир заманында бөйүк Вагиф Гарабаг ханылығыны идәрә әдирди. Иран тахтына отурба Ага Мәһәммәд хан Гачар Русиянын Күрчүстаны һимәһә әтмәси вә онун Астрабадда ачдығы тичәрәт мүәссисәләрини Иранга гаршы Сир тәчәвүз кими гаршылаяраг чыхышы булунар, тичәрәт мүәссисәләрини тәһән әтдирмәклә һимәһәндәләри һәбсә алдырырды.

Ага Мәһәммәд ханын Русияға гаршы башладығы бүһәрәкәтин бөйүк бир мубәһирә илә нәтиҗәләнчәһи шүбһәсиз иди.

Русия дөвләти Күрчүстаны Иранга гаршы мүдафиә әтмәк вә Иран сәһриһинә һазырлығ көрмәк әрфәсиндә икән Ага Мәһәммәд хан Гачар 1795-чи илин баһарында 60 миңлик бир орду илә Гафгаза һүчүмә башлады.

Гарабаг ханы Ибраһим Хәлил хан Ага Мәһәммәд ханын һүчүм хәбәрини алаң заман тәһлим олмәглә мүдафиә әтмәк үзәриндә фикирләшәр вә тәрәддүд көстәрирди.

Лакин онун вәзирин олан Вагиф тәһлим олмағ тәрәфдәри дегилди. О билирди ки, Ага Мәһәммәд ханын бу сүрәтли вә гафилаһә һүчүмдән мәгсәди Русия илә достлуг әләһәсинә кирән ханылығлары чәзәландырмадыр. Буна көрә дә Вагиф мүдафиә вә мүтаһиләтин лазым олдуғуну Гарабаг ханына аңладыр, вә ону Ага Мәһәммәд ханын иштигамындан гуртармағ үчүн мүдафиәһә һазырлайырды.

Вагиф чох айдын билирди ки, Ага Мәһәммәд хан Гачарын идәрә әтдүйү Иран феодализмин биринчи мәрһәләсиндә гурууғ гадығы бир заманда онун дүшмәни олан Русия II Екатеринанын дүзәлтлийи гүдәрәтли вә әзәмәтли бир дөвләт чәнубә доғру ирәһиләйрди.

Вагиф Ибраһим Хәлил ханын инандырырды ки, һазырда баш-баша яһныз ики дөвләт дегил, әһни заманда ики мәдәнийәт гаршы-гаршы кәлир. Бу мәдәнийәт Европа мәдәнийәтнини бир чох мүнһим хүсусийәтләрини мәннәмәһи олан кәһч Русия мәдәнийәти вә она гаршы

гоюлан һәрч-мәчләр, мөһүмәтләр, бидәт вә адәтләр тәһриһиндә оларак чүрүмүш-әскимин олан Иран мәдәнийәтниндән ибарәт иди.

Вагиф Русия мәдәнийәтнини кет-кәдә артарак гәлиб кәләчәһинә, Иран мәдәнийәтнини исә тәрәтти дөврүндә иштигәт, тәһзәзүл дөврүнә тәрәф йоварланыб кәләчәһинә инаһән әһи узак көрүчү бир шәхсийәт иди.

Вагиф Ибраһим ханы инандырымышды ки, Ага Мәһәммәд хан Гачар 1795-чи илин Гафгаз сәһриһиндә аз бир мүвәффәһийәт гәзәнәсә белә, ону әлиһә сәһлә билмәһәчәкдир. Чүнки Русиянын граф Зубов командасында көндәрдийи орду Кабардинләр вә саирләр илә һесабылашдыгдан сонра Күрчүстанла вә Каспи саһилләринә доғру ирәһи ләйрди.

Вагиф Күрчүстан һөкүмдәри Ираклини саймаадығына баһмарак Гачарын Гарабаға йүрүш әдәчәһини әввәлчәдән билирди.

О өз фикриндә яһылмамышды, Ага Мәһәммәд хан Гачар өз орду-суну үч дәстәһә алырыб бир дәстәсини Хәзәр дәннзини гәрб саһилләрилә Муған, Ширван вә Дағыстан үзәринә кедир, 20 миңдән ибарәт икниндә дәстә исә Азәрбайҗанын гәрб тәрәфиндән ирәһиләйрәк Эрмәһистанын Мәркәзи олан Ираван мүһәһирәсинә кедирди.

Ага Мәһәммәд хан Гачарын өзү исә 20 миңдән ибарәт үчүнчү дәстә илә Гарабағын истәһкәми олан Шуша шәһәринә һүчүм әдирди. Лакин Ага Мәһәммәд хан Гачарын Гарабағ һаггындаки бүтүн планлары дармадағын олду. Гарабағлылар чох чидди, мүтаһиләт көстәридиләр. Буна бәра дә Ага Мәһәммәд хан Гарабағын мүһәһирәсиндә аз бир гүввәт бура-хыб 40 миңлик бир гүввәтлә Тифлисә һүчүм әтди. Күрчүстан һөкүмдәри Иракли дә бөйүк бир үрәклә вүрушдү, лакин вахт икән мүдафиә һазырлығы апарылмадығындан Тифлисә Ага Мәһәммәд ханын гәтл вә гәрәти гаршысында өз варлығыны итирди.

Вагиф көрдүйү мүдафиә гәдбирләри һәһә кечирилмәсәһиди Ибраһим Хәлил ханын Гарабағы да, Ираклини Тифлиси кими дәһшәтли вә ғырғындар гаршысында гәләчәг иди.

Вагиф илә Иран һөкүмдәри Ага Мәһәммәд хан арасында башланмыш дүшмәнлик онун 95-чи иләсәһриндә ки мүвәффәһийәтсизлийи нәтиҗәсиндә даһа кәркинләшди вә Вагифин фаһианә өлүмүнүн зәһмиһәсини гөй-мүшдү.

95-чи илин һадисәләриндән сонра ханылығы даһилиндә олан мұхаләфәтчиләрин сайы артды. Бура яһныз Ибраһим ханын мөвгәһинә көз тикән Мәммәд бәй Чаванширләр дегил, Иран һүфузунун һимәһәндәләри дә гошулду, Гарабағ 1795-чи илдән 1797-чи илә гәдәр Ага Мәһәммәд

хан Гачарын пропаганда очагына чеврилди. О һәр нөв илә олурса ол-сун Ибраһим Хәлил ханын һүфузу-ну дүшүрмәһә чалышды.

Вагифи тәһгид әдәләр, онун халг арасындаки һүфузуну дүшүрмәк истәһәкчәләр онун Русия илә достлуг әләһәсин дүзәлтмәсини Гарабағ ханылығына гаршы сийәси бир хәһнәт һесаб әдирдиләр.

Лакин мәсәлә бүсбүтүн бунун әләһинә иди. Вагиф Чәнуб вә Шималдан сийәси вәзийәти нәзәрә ал-ларак Гарабағ ханылығынын мүстәһил-лийини истәр чәнубдән вә истәрәә шималдан ахыб кәлән ишғалчыларә гаршы нечә мүдафиә әтмәк мәсәлә-си әтрафында дүшүнүрдү. Гарабағ аяғлар алтында гәләмасын дегә Вагиф Русия илә достлуг әләһәсин яратмаға чалышырды. Вагиф Иран ишғалчыларына ишфрәт әтдийи кими Русия ишғалчыларына да ишфрәт әдир-

ди. Лакин бунула бәрәбәр Вагифи әһни заманда һәр ики дүшмәнни вәтли олдуғуну да билирди. Азәрбайҗанда вәһидгүвәтли бир дөвләт олмамасы Вагифин әл-толуну һәһи йырды.

Бурада бир шейи дә гөйдә әтмәк лазымдыр.

Вагифин II Екатеринадан аңлағдығы вә истиглал умдуғуну гөйдә әтмәк сәдәләһи тарихчиләр ону билмәһәдирләр ки, истәр Вагиф, истәр Ираклини Иракли Русия чаризминә азадлығ вә истиглаллийәт көздә чәк гәдәр биликсиз вә авам дегил-ләрди.

Вагиф вә онун һәмфикирләри Екатерина илә сийәси әләһә дүзәлтмә вә Гафгазы кичик феодаллығ тоһи-рындан тәһзиләмәһә вә чәнуб мүстәмләкәчилиһини ләғв әтмәк чалышырдылар.

Г Ә З Ә Л

Мән о шухә күлү рә'на демәйим, бәс нә дейим?
Ашигә бүлбүлү шейдә демәйим, бәс нә дейим?
Мин көзәд көрсә көзүм бир кәрә доймаз көнлүм,
Бу кичик гәтрәйә дәрә демәйим, бәс нә дейим?
Мән әкәр эшгидә Мәчнун дегиләм, бәс нәчыйәм,
Севдийим дилбәрә Лейла демәйим, бәс нә дейим?
Чырпыныр, зүлфүнү көрдүкчә, илан тәх көнлүм,
Мән бу диванәйә русвә демәйим, бәс нә дейим?
Көзләрин һәсрәтини чәкмәйән ашиг йохдур,
Сән мән афәти дүня демәйим, бәс нә дейим?
Бу ширинлик, бу ләләфәт, бу нәзакәт сәндә
Сәнә күддән дә мән әлә демәйим, бәс нә дейим?
Зүлфүдән бир бу гәдәр сөйләмәк олмәз, Ваһид!
Мән бу Мәчнунлуға сөвдә демәйим, бәс нә дейим?
ӘЛИ АГА ВАҺИД

Хатырлаячарсан

Сәһәрди. Сән һәлә юмшаг ятағында, дүниядан хәбәрсиз, раһат вә ширин-ширин ятырсан. Юху ичәри-синдә, бә'зән ғызыл күл ярагына бәһзәр ичә додағларыны гачырыб, пәнбә янағларына ишыг салаһи мө'ти-сум бир тәбәссүмлә хәфифчә кү-лүмсәһирән.

Сән билмирсән ки, инди бурадан узағларда, лап узағларда, баяз зирвәли силсилә дағлардан о гәй-дә, од вә алов ичиндә, һәятын һәр дүрлү зөвгүнү, һәмәтнин, истира-һәтнин өзүнә һарам әдән йүз миң-ләрлә инсанлар сәһни раһатлығына дәһшәт вә фәләкәтдән горуюр-кә-ләчәк сәадәтин үчүн өлүмлә чар-пышырлар. Сән билмирсән ки, бу саат, сәнә дадылы бир юху кәти-рән сәһәрин бу эркән чағында күллә яғмуру алтында сәңкәриндә узаныб, арамсыз бир үрәк чыр-пынтысы илә һүчүм әһри көзлә-йән әскәр, сәһи дүшүнүр, о, яғы-ларла сүңкү-сүңкүйә кәлиб аман-сыз бир гәзәблә онлары торпағә сәрәндә вә я әһир дүшүб мин әзәб вә әзийәт чәкәндә я да өлүмчүл яраланыб өмрүнүн сон санийәләри-ни яһаянда сәһи яд әдир, «Гөй мән өлүм, о хошбахт олсун!»—дәйә көзләрини юмур.

Сән инди бунлары нә көрүр, нә әшидир, нә дә дүзәрсән. Илләр кечәчәк, дөвран дегиләк, кәһчлийән бу ағыр күнләр яһныз гәлән китаблардан олун-дур, әйрәнчәһин хошбахт бир зәһ-етишәчәкдир. Сән билчәкәксән сурдүйүн о гәйғысыз, шән вә бә-тияр һәяты бәһәрийәт, дәрәһә-ганларын вә кез яшларынын, сә-сыз-һесабыз гурбанларын, учу-хәрәбәлийә, яһыб бир овуч гә-чеврилән ханыманларын баһасә-газанмышдыр. Сән билчәкәксән ә-әчдәдәһин чәкмиш олдуғу истә-вә мәһрумийәт һәдәр кетмә-онларын сайәсиндә сән өз иш-дыг һаггына, хошбахтлығына вә олмусан.

Вә бир сәһәр, индикдән дә-көзәл бир баһар сәһәри, сән мән-ләрдән рәнкәбәрәнк әтирли чәк-ләр дәрнәк әклиләр бағла-вә кәләчәк һәһин сәадәти уғру-ғызын вүрушмаларда һәләк ол-ликидләрин мәзәри үстә кәлә-онлары күлләрлә бәзәйчәкәксән, сә-р тәәсүф вә севинч һиссәләр-яшармыш көзләрини күнәһин шәфәгләринә боһанан үфүгләрә кәрәк бү күнләри, бу күнләрин миң үрәкли, саф вичдәһли гәһ-инсанларыны ифтихар вә әзәмә-хатырлаячар, хатырлаячарсан.

Ю. ӘЗИМЗАД